

Д-р *Петро ЈАНУРА*

ЛИКОТ НА МАРКО КРАЛЕ ВО АЛБАНСКОТО НАРОДНО ТВОРЕШТВО

Како што е познато, врските меѓу Албанците и Јужните Словени почнале да се воспоставуваат од VI и VII век преку некои симбиози во разни области на животот. Тие врски станале видливи и во областа на народното творештво, почнувајќи од времето на Византија во XIV век, а се прошириле и зацврстиле уште повеќе за време на владеењето на Османлиите, односно во времето на Отоманската Империја. Евидентни примери на таква врска се ликовите на: Марко Крале, Мујо и Халил, Герѓелез Алија, Мусо Кесеџија и други во албанското народно творештво и ликот на Марко Крале во српскохрватското и македонското народно творештво, со меѓусебни влијанија, а кои помалку или повеќе имаат аналогна тематика и се со иста цел. Ова уште подобро може да се види во народните легендарни и јуначки песни, создадени кон крајот на XIV и почетокот на XV век. Тие продолжуваат да се создаваат и натаму за време на Отоманската Империја, кога на Балканецот му беше одземена слободата и, како што е познато, беше создаден таков живот што беше вистинска трагедија, кој се појавува во убавите сугестивни народни творештва со заеднички ослободителни мотиви и субјекти преполни со драматичности.¹⁾ Централна личност во овие легенди кај Јужните Словени е Марко Крале, додека како еквиваленти на него се Мујо и Халил, Герѓелез и Мусо Кесеџија и други во албанското народно творештво на Балканот и ликовите на Пал Големи, Ник Пета, Мило Шими кај Албанците иселени во Италија во првата половина на XV век. Сите овие ликови народот ги претставил со хиперболична сила, не толку заради нивните физички особини, кои се имагинарни, колку за да ги претстави како храбри и силни, како што

¹⁾ D-r Eqrem Çabej, *Për gjenezën e letraturës shqipe*, Shkodër, 1939, стр. 41, 44; Томе Саздов, *Македонски народни песни*, Скопје, 1966, 106; *Historia e letërsisë shqipe*, I, Tiranë, 1959, стр. 78, 81, 86. Овие песни и врски уште во 1902 година ги проучил Карл Дистериск во делото: *Poezia popullore e viseve balkanike në elementet e saja të përbachkët*“ (Народната поезија на балканските краишта во нејзините заеднички елементи).

и самиот ги сакал.^{1а)} Само тие јунаци можеле да ѝ се спротивстават на империјалистичката сила на Истамбул. Таквите гиганти симболично го претставуваат самиот народ.

Ликот на Марко Крале во албанското народно творештво е убаво претставен како што го има во српското, хрватското и македонското народно творештво, со таа разлика што кај Албанците тој е застапен во ограничен обем, критички со добри особини, но и со лоши црти. Марко сака да пие и да се опива, да се фали²⁾ и да предизвикува кавги. Народниот пејач не го одделува од погледите на неговата општествена припадност, но Марко слабо се споменува како принц или пак да му се придава некаква историска вредност; неговата глава не носи принцевски ореол. Значи, не се идеализира многу како во српското народно творештво, туку му се дава и реалистичен карактер, како и на многу места и во македонското народно творештво.³⁾ Албанскиот народен пејач својата инспирација, како што сакал тој, ја насочил кон реакција, против феудалниот систем и во Марко Крале гледа човек кој во многу случаи се движел под влијание на неговото феудално воспитување. Албанскиот пејач ги активирал ликовите во албанското народно творештво, тој реагира секогаш со членовите на запоставената класа, како селани и сточари тие секогаш се готови за акција против отоманската феудална власт. Оттука се гледа социјалниот карактер на албанското народно творештво во кое се пее за Марко Крале. Сето тоа е резултат на народниот дух во XIV и XV век, така што социјалната вредност на овие творби е евидентна, но не и без осцилации и тоа спрема ставот на ликовите, кој понекогаш се појавува реално, понекогаш идеално, понекогаш студен и индиферентен, понекогаш строг, понекогаш елегичен, понекогаш еруптивен, динамичен и експлозивен, а понекогаш реторичен и претставен во долга развојна форма на субјектот, а некогаш краток и сугестивен. Така, овие легенди се навистина ремек дела во албанското народно творештво.⁴⁾ Тие во овој поглед се слични на оние на другите народи во врска со ликот на Марко Крале. Значи, кај сите Балканци, за разлика од другите народи,⁵⁾ „народната епска песна (во случајот

^{1а)} D-r Eqrem Çabej, цитирано дело; Historia e letërsisë shqipe, стр. 75.

²⁾ Folklori shqiptar, II; Epika legjendare (Cikli i kreshnikëve), Tiranë, 1966, стр. 471, каде го наоѓаме Марко кога вели: „Nuk ka bamun pana trim si unë“ (Не родила мајка појунак од мене), или во македонската варијанта: „Марко и дете Дукатинче“ се забележува: „Али има негде догледано да се најдит појунак од мене“. (в. Миладиновиц, Зборник, Скопје, 1962, 159).

³⁾ Томе Саздов, цитираното дело, стр. 113.

⁴⁾ Овие легенди имаат „извонредна артистичка вредност“, тие се разликуваат по „пластичната сила и со оригиналноста на јазикот, течноста во водење на разговори затоа овие песни остануваат како еден голем споменик, кој со својата уметност ќе остане во сите векови“. (в. Folklori shqiptar, II, стр. 40, 41).

⁵⁾ D-r Eqrem Çabej, цитираното дело, стр. 41.

легендите, П. Ј.) се јавува култивирана на посебен начин“, со карактер некогаш унитарен, некогаш фрагментарен.^{5a)}

Албанската народна песна како и народната песна на словенските народи на Балканот, каде што доминира ликот на Марко Крале, се раѓа од спротивставувањето на Византијците, а подоцна на Османлиите, кои во многу нешта се наследници на Византијците. Ова спротивставување е особено силно кај христијанските народи, додека водачите на исламуваните народи, поради промената на социјалната положба, се помириле со наметнатата реалност од Истамбул. Така се објаснуваат нивните исламски имиња во разните легенди, во албанската народна литература. Како текви тие излегле од христијанскиот амбиент и влегле во исламскиот. Но широките народни маси, иако исламувани, останале верни и чисти и со своите ослободителни идеали. Затоа легендарните ликови кога се сметаат како членови на масата, се конструктивни и напредни. Но се случува спротивното, кога се однесуваат како членови на феудалната класа, тие се назадни. Легендарните народни албански ликови, кои му се спротивставуваат на Марко Крале, или се во врска со него, се и остануваат селани и сточари, во селски и сточарски амбиент што симболизира сточарство, егзистенција на албанскиот народ.⁶⁾ Затоа овие ликови се послободни и по решителни во нивните акции против султаните, кралевите и на Венеција. За овој став е евидентен ликот на Мусо Кесеџија и оној на Герѓелез Алија. Личностите во албанските легенди, како што реков, се во конфликт со Марко Крале. Токму поради тоа тие остануваат во селски и сточарски амбиент и како такви напаѓани од феудално-војничката власт на султанот, додека Марко Крале, во народната албанска поезија, честопати ги брани интересите на султанот. Тој ова го правел не како член на народот, кому му припаѓа, туку како човек со своите слабости, за своја сметка. Значи, антагонизмот меѓу албанските личности и Марко Крале е создаден како лична гордост, со тоа што тие сакале да ја покажат својата сила, но никогаш не реагирале и не предизвикувале караници како претставници на своите народи, а по-

^{5a)} Кога ќе се земе предвид времето кога живееле Крале Марко, Мујо и Халил, во некои варијанти наоѓаме анахронистички елементи, како, на пример, во легендата за Мујо: тој го чита писмото што му го испратил Кралевик Марко за да излезат на мегдан. (в. *Folklori shqiptar*, II, str. 34). И во македонската варијанта „Немската кралица и Марко“, кралицата по гавранот му испраќа писмо на Марко. (в. Миладиновиќ, стр. 166—167).

⁶⁾ За оваа албанска народна песна се вели:

„Kur ish kanë Muji djale i ri,
ma kish que baba n'rogë tu nji Zotni,
çoban lopësh Zotnia e kish ba“
(кога Мујо бил младо момче,
татко му го испратил на работа кај еден господин,
господинот го направил говедар).

(в. *Visarët e kombit*, II, str. 63; *Historia e letërsisë shqipe*, I, str. 77; *Folklori shqiptar*, I, str. 14).

себно никогаш не реагирале еден против друг во името на тие народи. Поради овие погледи тие биле блиски и соединети, уште од кога почнале да живеат едни крај други во балкаската заедница. Присутноста на личноста на Марко Крале во албанското народно творештво и на Мусо Кесеџија, Герѓелез Алија и Мујо и Халил во народното творештво кај јужнословенските народи е стара, таа се врзува со средниот век. Но која од овие личности е постара, многу е тешко да се определи, дури е сосема невозможно, исто така како што е тешко со сигурност да се определат причините поради кои овие личности останале живи во народното творештво.⁷⁾ Меѓутоа, сигурно се знае дека присутноста на овие личности во народните творби потекнува од една потесна духовна соработка и дека народните творби се развиле паралелно и во многу случаи како последица на еден заеднички живот, и тоа заеднички и во политичка и во економска и во социјална смисла. Оттука и историската вредност на овие народни песни, а споменатите личности имаат заеднички идеали — добивање на слободата што народите ја изгубиле. Поради тоа и ослободителниот карактер на легендарните песни за Марко Крале во албанскиот народен фолклор уште не може со прецизност да се знае зошто станал толку популарен, како што е и во српското и во македонското народно творештво. Фактот што тој влегол и во албанското народно творештво треба да се поврзе, евентуално, со фактот дека има особини како Мујо и Халил, Герѓелез Алија и Мусо Кесеџија и дека е современик на Лек Дукаѓини.⁸⁾

На непознатиот албански народен пејач, то ест на самиот албански народ, му се допаднала легендарната личност на Марко Крале,

⁷⁾ „Науката многу малку ја проучила“ и не се знае која балканска варијанта е постара, но има можност да биде онаа што Славјаните ја создале во заедница со старите Албанци, од која ја зеле содржината на нивните песни, а потоа повторно им ја вратиле на овие (на Албанците, П. Ј.) во славизирана форма (в. Eqrem Çabej, цитираното дело стр. 47/1; Томе Саздов, цитираното дело, стр. 108):

„Повеќе научници се обидоа да ја решат оваа мистерија; М. Арнаулов, Крали Марко, во народна поезија, Софија, 1918.

Албанците за староста на овие песни велат дека се „стари песни, престари и најстари“. Албанците во Италија ги викаат „старински песни“ и на италијански „santi della vessniaia“.

⁸⁾ Се верува дека семејството на Дукаѓини е најстаро албанско принцеско семејство. Неговата старост датира уште од VII век, но тоа станало попознато во XV век, а посебно за времето на Скендер-бег (1444—1468). Најпознат е Лек Дукаѓини. Овој бил пријател и соработник на Скендер-бег, но не бил секогаш искрен, затоа што имал спротивни аспирации. Но и покрај тоа тој повеќе го сакал Скендер-бег отколку султанот Мурат II, што го докажал по убиството на Балабан-паша. Тој се борел против Турција во 1477. Во 1481 година го наоѓаме во Дубровник (в. Ali Hasharova: Bashkëlufëtaret e Skënderbeut, Prishtine, 1967, стр. 67, 104); во Зборникот на Миладиновци, Скопје 1962, стр. 159—161 е објавена народната песна „Марко и дете Дукаѓинче“, во која се пее за судирот меѓу овие двајца јунаци.

па поради тоа и пее за него⁹⁾, но во исто време, како што видовме малку погоре, тој ги истакнува и позитивните и негативните негови особини, зашто има случаи кога Марко Крале како турски вазал, според народниот пејач, се става во служба на султанот за да добие материјални блага¹⁰⁾ и како таков тој се бори против легендарните албански личности, како што се: Мујо и Халил, Мусо Кесеџија и Ѓерѓелез Алија.¹¹⁾ Овој негативен став на Марко Крале им дава на легендите драматичен карактер, тие се интересни заради литературната вредност што се изразува во описот на јунаштвото на сите личности, било кога се тие во антагонизам или кога се смирени. Личностите, посебно Марко Крале, се опеваат не како историски личности, туку само како луѓе. Непознатиот народен албански пејач во овој случај акцентот го става на нивното човечко однесување, го изнесува на видело нивниот дух како таков. Во легендарните песни нив ги гледаме како слободно реагираат според нивните моментни духовни диспозиции. Пејачот не го интересира, ниту пак го импресионира историската важност на Марко Крале, ниту онаа на Мусо Кесеџија, кој според Вук Караџиќ живеел во времето на Бајазит II.¹²⁾ Поради тоа албанските народни песни, во кои се јавува Марко Крале, се разликуваат по хуманиот карактер, но секогаш се потенцира јунаштвото и смелоста на сите личности како главна карактеристика. Значи, машкото ју-

⁹⁾ Албанската народна литература не создала само легендарни ликови како Мујо и Халил, Ѓерѓелез Алија, Мусо Кесеџија и др., туку и народни песни во кои личностите што покажуваат јунаштва поради разни причини — економски, општествени, лични или семејни, се викаат Марко, тие се одраз на воодушевувањето како восхит на особините на Крале Марко (ова име е многу распространето во северниот дел на Албанија), како на пример:

„Mark Milani një topçi“
 „Mark Krala i trim drangua“
 „Mark Bogdani trim drangoi“
 „Marka Ruci i trim i trimit“
 „Mark Kuli izhenjanë“
 „Mark Kuli i trim dai — po lufton për t'tanë Arbëri“

(в. Viçenc Prenushi, Këngë popullore gegnishte, Sarajevë, 1911, str. 35);

„Марк Милани, еден топчија“
 „Марко Крале змеј јунак“
 „Марк Богадани, змеј јунак“
 „Марка Ручи јунак на јунаштвото“
 „Марк Кули некомпромисен“
 „Марк Кули јунак кападилук“ — тој се бори за целата Арверија.

Mbledhës të herëshëm të folklorit shqiptar (1635—1912), III, str. 308, 309, 310, 311, Tiranë, 1962.

¹⁰⁾ Затоа што го уби Мусо Кесеџија, „тој му даде три товара благо“ (в. Вук Стефан Караџиќ, Српске народне пјесме, II, Београд, 1953, стр. 398); Folklori shqiptar, II, str. 17, 28.

Како вазал Марко се борел на Ровин, близу до Крајова, (Романија), против романскиот принц Мирче стариот (Mircea cel Batran), каде што бил убиен.

¹¹⁾ Folklori shqiptar, II, str. 36.

¹²⁾ Вук Караџиќ, цитираното дело; Historia e popullit shqiptar, II, str. 125, 231.

наштво наеднаш излегува на видело. Ова поради тоа што Албанецот за овие песни вели: „e burrërojnë, njerinë, e bajnë trim, i shtien zemër të durojnë plumbin, gjakun . . .“ (го прави вистински маж, го прави јунак, му овозможува неговото срце лесно да го поднесе куршумот, крвта). Поради тоа: „Се зголемува и физичкиот обем на хероите“.¹³⁾

Легендарните песни не ги пееле само широките маси, туку поради нивната убавина ги пееле и феудалците по градовите во нивните дворови.^{13a)} Тие иако се легендарни, сепак се создавани, никнувале од реалниот живот. Тие не излегуваат надвор од историскиот дух на времето, во нив многу убаво се почитува и излегува на видело етиката на тоа време. Затоа нивниот творец вели: „por meos me kanë, s'kishin dijtë me e thanë“ (да не беа, не ќе знаеја да го кажат). Тие и денеска се живи, поради тоа што на албанскиот народ му се допаѓа јунаштвото на Марко Крале и на другите личности, кои се борат за идеалите на народот и се во акција заедно со него. Овој народ ги почитува јунаците и има еден култ кон нив, без оглед на нивната националност. Од таа причина јуначките песни завршуваат со патетичните стихови: „Kado shkoftë e ka do voftë, — lufta e trimit mos u harroftë. Gjithmon Zoti e nimoftë, — sikush kënoftë e kush e nigoftë“.¹⁴⁾ („Било кај да оди, насекаде каде ќе оди — јуначката песна да не се заборава — секогаш господ го помага, било кој ја пее, било кој ја слуша“). Овие се позитивни концепции на еден јуначки народ, во кои јуначкиот елемент во песните целосно ја отстранува монотонијата во содржината и ја зголемува динамиката на развојот и нивната епска сила. Сето тоа ја прави личноста на Марко Крале, во овие малку легендарни песни што ги има народното творештво, да се јавува со сета негова епска големина, како што се јавува и во српското, македонското и хрватското народно творештво. Таа е сугестивна и кога е позитивна и негативна, затоа што секогаш е јуначка и смела, и секогаш акционира во името на јунаштвото и на нејзината фама, како јуначка и легендарна. Марко Крале ја почитува својата личност како таква, но и покрај тоа има случаи кога тој се оддалечува од мегданот, како во албанската варијанта „Ѓерѓелез Алија“ и го убива Мусо Кесеџија со

¹³⁾ Folklori shqiptar, II, str. 10.

^{13a)} Ibidem, стр. 11.

¹⁴⁾ Ibidem, стр. 10.

Легендите и кај Албанците се придружуваат со лаута, за која народот вели:

„Lahuta e bekuene, se mer kâjkë të dhimshme“
 Kâjkë trimash. Kâjkët e lahutës kanë ogur,
 bereqet. Asht mirë me i ra lahutës, mirë
 asht edhe me i nigue“ (ibidem).

измама.¹⁵⁾ Но во овие случаи тој дејствува поттикнат од мистички сили. Тој под нивното негативно влијание и со ослабени човечки иреални вредности влегува во светот на басните^{15a)}. Непознатиот албански пејач често ги изнесува на видело мистичките сили не само како „духовни пагански елементи“,¹⁶⁾ туку и да ја спасат човечката личност на Марко Крале и покрај тоа што е тој со хиперболизирана сила.

Една друга карактеристика на албанските легендарни песни, во кои централна личност е Марко Крале, е и меѓусебното почитување, кое надвладува во антигонистичките акции на личностите, кога се караат меѓу себе како луѓе, и без најмала манифестација на чувствата на омраза или потценување на нациите на кои им припаѓаат. Тие предизвикуваат кавги, се намразуваат и се караат, но ниеден од нив не паѓа, ниту е совладан во праведната борба. Муџо за Марко Крале вели кога зборувал со Халил, кој како млад е и посмел и брз во одлуките: „Me m'ngue tue rrugën Markit ja lëshojmë“ — да ме послушаш мене, на Марко да му го пуштиме патот, но Халил му одговора: „Vasa Muј, tha, zoti të vraftë. Burrë të fortë na gjithmon kenā lupë. Sot erdhi dita n'ta me u përpkjë“¹⁷⁾ („Брате Муџо, му вели, господ да те убие, ние јунак секогаш сме барале — денеска дојде денот да се пресметаме“). Во варијантата „Герѓелез Алија“ Харамбаш Илија, кај кого отишол Марко Крале за да дознае нешто за Герѓелез Алија, му вели на овој: „Gjarpën i hidhët krajlo aj asht kurt'ja ndijsh rraplinën e tij tre konak rrugë-o ti të shkojsh“ — („Моли бога Кралевићу Марко што се нисам пробудила била док је Мусо у животу био, од тебе би треста јада било“)^{17a)}.

Кога Марко Крале и албанските споменати личности биле на спротивни позиции, нивната иницијатива не била директна, туку тие биле подбунувани од султанот и кралот. Султанот му вели на Марко Крале: „Можеш ли се, Марко, поуздати да ти идеш у приморје равно,

¹⁵⁾ Вук Караџиќ, цитираното дело, стр. 391, 395; ова поради тоа што Мусо не им потклекинал на заканувањата:

„Дели Мусо, уклон ми се с пута — ил с уклони ил ми се поклони!“; но Мусо му одговара со гордост и јунаштво:

„ ја ти се уклонити нећу —
луца Арнаутка ме је често заклињала —
да се ником не уклањам с пута“.

^{15a)} Eqrem Çabej, citiranoto delo.

¹⁶⁾ И во албанската народна легенда од овој вид се појавуваат вили, кои го убедуваат Муџо да излезе на мегдан против Марко

1. „Shtat udhë kryqse po janë“

2. „Me e vra ose të djallë me e hanë“

(„Седум крстопати се“)

(„Да го убијат или жив да го фатат“), но да е внимателен дека како Марко, „burrë ma të fortë n'kralji nuk'le“, (посилен маж во кралството нема да се роди). в.) Këngë popullore legjendare, str. 171.

¹⁷⁾ Këngë popullore shqiptare, str. 171.

^{17a)} Folklori shqiptar, II, str. 474.

¹⁸⁾ Вук Караџиќ, цитирано дело, стр. 398.

— да погубиш Мусу Кесеџија? Да љу блага колико ти драго“¹⁸⁾ или во албанската варијанта султанот му вели на Марко Крале, кого го ставил во затвор: „Unë prej burgut po du me t'hjekë, N'mujsh me ta pre Musë Qesexhinë“¹⁹⁾ (Јас сакам да те пуштам од затвор, но ако можеш да ми го погубиш Мусо Кесеџија). Има случаи кога султанот ја има користено силата и смелоста на Мусо (иако воопшто Мусо бил против царот), а истовремено има и такви случаи кога Марко Крале и Мусо се побратими и давале заклетва: „Kurrg prej shoqit nuk janë nda! Gjithmon zoti na nimoftë; shpata e jonë të keqin e pushtoftë“²⁰⁾ (Никогаш еден од друг да не се разделиме, секогаш господ да ни помага, нашата сабја лошиот да го совладува). Оваа слога и заклетва се симболични, поради тоа што и јужнословенските народи и Албанците во текот на својата историја имаат извршена една праведна работа — борба против нивниот заеднички непријател.

Petro JANURA

MARKO KRALE IN ALBANIAN FOLK LITERATURE

S u m a r y

In Albanian folk literature the legendary figure of Marko Krale is presented and read by the Albanian folk poet, but not to the same extent as in the folk literature of the Yugoslavs, especially the popular literature of the Macedonians and Serbians.

The Albanian folk poet has reas about this figure to a limited extent, with the good qualities and the faults that he has.

The Albanian folk poet looks at this well-known Balkan personality in a critical manner, presenting him as a person who praises himself, gets drunk and is boastful; not as a prince or as the son the people, but only as a brave and plucky person. He comes into collision with popular Albanian figures such as Mujo and Halili, Gjergj Elez Aliu and Muso Qesexhine. He clashes with these personalities but none of them conquers him.

In his clasche with these popular Albanian figures Krale Marko is helped by faivies in the same way that the Albanians are helped by voices. In both these popular literatures the role of these mystical and mythological figures is rather negative.

¹⁹⁾ Këngë popullore legjendare, str. 275.

²⁰⁾ Ибидем, стр. 175.